

Kristina Radojević
Fakultet bezbednosti,
Univerzitet u Beogradu
kristinaradojevic@gmail.com

UDK: 316.74:2 ; 2-662:[329.3:23/28 ; 323.28:28
Originalan naučni rad
Primljen: 15. 05 2010.

RELIGIJA I TERORIZAM

Rezime

U ovom radu dat je prikaz odnosa između religije i terorizma, povezanost religijskog fundamentalizma, ekstremizma, netolerancije i terorističkih akata. Navedena su osnovna obeležja religijskog fundamentalizma, terorizma kao i verski orijentisanog terorizma. Uočena je razlika između vernika koji su mirotvorci i onih koji pribegavaju nasilju. Dato je objašnjenje zašto i kako dolazi do tih razlika. Osnovna pitanja na koja esej pokušava da odgovori su: Kako religija može biti uzrok nasilja? Zašto i pod kojim uslovima religijski fundamentalizam dovodi do terorizma? Porast totalitarnih pretenzija fundamentalističkih ideologija, bilo koje religije, zajedno sa upotrebom globalizovanih komunikacija, transporta i savremene tehnologije, dovodi do toga da pitanje religijskog fundamentalizma zaslužuje veću pažnju. Iako fundamentalizam nije ni nov ni ograničen na jednu kulturu, globalizovane komunikacije i skorašnji politički događaji ukazali su da postoje različiti oblici iste religije. To znači da se u okviru pojedinih religija javlja fragmentacija koja može imati katastrofalne posledice. Pošto se obično uočavaju veze između fundamentalizma, ekstremizma i terorizma, najčešće u vezi sa islamskim fundamentalizmom, potrebno je da se predstavi model koji bi mogao da služi za predviđanje, u smislu političkih aktivnosti vezanih za borbu protiv terorizma. Ovaj rad predstavlja mali korak u tom pravcu.

Ključne reči: religija, religijski fundamentalizam, ekstremizam, religijski terorizam..

UVOD

Religija je tokom istorije odgirala veliku ulogu u obuzdavanju nasilja, suzbijanju agresije, kao i promovisanju pomirenja i razumevanja među suprotstavljenim grupama. Međutim, kao što nas istorija uči, religija može biti posredno ili neposredno uzrok ratova, terorizma i drugih oblika nasilja.

Religija se shvata kao duhovna povezanost jedne grupe ljudi sa nekim višim, svetim bićem, odnosno Bogom. Dakle, to je oblik društvene svesti u kome se prirodne i društvene sile prikazuju kao natprirodne, nezavisne od čoveka, prirode i istorije.

Religija podrazumeva više ili manje jednostavno učenje koje se odnosi na suštinu, svrhu i poreklo svega postojećeg, kao i određene oblike verskih zajednica,

određene obrede, ritualne radnje koje se obavljaju na posvećenim mestima, odnosno u određenim institucijama (Pavićević, 1988 : 17).

Empirijski gledano, religija je izuzetno kompleksan, multidimenzionalni fenomen, na šta ukazuje veliki broj psihometrijskih skala koje su se godinama razvijale da bi se merili različiti aspekti religije. Veliki broj dimenzija ili aspekata religioznosti je međupovezan ili ograničen, tako da je teško odvojiti uticaj pojedinih dimenzija u procenjivanju empirijskog odnosa između religioznosti i drugih varijabli (Laythe et al., 2002 : 623).

Svaka religija se nalazi u mogućnosti da svoje verovanje proglasi kao jedino pravo, odnosno ispravno verovanje. To je posledica težnje da se održi to verovanje. Samim tim se nameće činjenica da je u svakom religijskom činu prisutna mogućnost verskog elitizma, odnosno verovanja u „izabranost“ ili „pravovernost“, što uključuje i shvatanje da ostale religije nisu prave (Pavićević, 1988 : 30).

S druge strane, zato što se o natprirodnom biću ne može imati znanje, nego samo verovanje, u religijskim etičkim sistemima na prvo mesto se mora postaviti dužnost verovanja, na način koji odgovara datoj religiji. Stavljanje obaveze verovanja na prvo mesto, za sobom povlači to da se ljubav prema drugom čoveku stavlja na drugo mesto, pa prema tome i ograničava ljubav na pripadnike iste vere. Time se stiče osnova za stvaranje netolerancije, a samim tim i ispoljavanja nasilja, prema sledbenicima drugih religija.

I RELIGIJSKI FUNDAMENTALIZAM I EKSTREMIZAM

Izraz „fundamentalizam“ i njegova upotreba potekla je iz hrišćanskog konteksta. U ranom dvadesetom veku, u Americi fundamentalizam je predstavljao stav da postoji osnovno, fundamentalno, određeno i nezamenljiv skup tradicionalnih hrišćanskih doktrina. U periodu kada je teološki liberalizam bio u usponu, novi izraz omogućio je novu ideju koja treba da se identifikuje i promoviše. Postojalo je stanovište o potrebi borbe za osnove vere i u tom kontekstu se sa ponosom nosilo zvanje fundamentaliste. Kasnije primene ovog termina, međutim, nisu bile bez problema. Ne prenosi se doslovno u ostale religiozne kontekste i neprecizno se koristi čak i unutar hrišćanstva. Ipak, izraz ostaje u upotrebi (Pratt, 2006: 56).

Fundamentalizam je specifično fokusiran skup stavova i određena vrsta uskog pogleda na svet, način postupanja koji se može primeniti na bilo koju oblast ljudskog delovanja, ali posebno na religiju i politiku, jer se obe bave kontekstom i ciljevima ljudskog postojanja. Izraz „religijski fundamentalizam“ odnosi se na tip stavova koji se može pronaći u raznim svetskim religijama. Specifično, on se može odnositi na porast svesti sa relativno bezopasnog, inače zastarelog, ultrareligijskog sistema verovanja do spremnosti da se agresivno nameće drugima (Pratt, 2006: 57).

Šire govoreći, fundamentalizam danas predstavlja religijsko-političku perspektivu koja se nalazi kod većine, ako ne i svih, religija. On se često povezuje sa različitim oblicima religijskog ekstremizma, pa tako i religiozno orijentisanog teroriz-

ma, posebno, mada ni u kom slučaju isključivo, kod islamista. Pokreti fundamentalističkog tipa evidentni su u Islamu, ali ih ima i u Hrišćanstvu, Hinduizmu, Judaizmu i drugim verskim zajednicama. Savremeni fundamentalizam nije obeležje samo jedne religije. Izvesno je, ipak, da je islamski fundamentalizam udenuo terorizmu brutalnost i fanatizam, apoteozu žrtvovanja sa verovanjem u inkarnaciju života. To se potvrđuje gotovo svakodnevno, u slučajevima „čovek-bomba“ i „automobil-bomba“, takođe i u bezobzirnosti prema nedužno nastradalim na licu mesta (Ranković, 2004: 323).

Iako su Hrišćanstvo i Islam osetljivi na imperijalističko nametanje bilo kojeg tipa, kao što je to istorija mnogo puta pokazala, ne može se poreći da su islamski modaliteti terorizma trenutno preuzeli centralno mesto u međunarodnim odnosima. Međutim, religijski fundamentalizam sa kojim je povezan islamski ekstremizam sledi određenu paradigmu koja ima širi delokrug. U različitim religijama obrasci ponašanja su različiti. U severnoj Americi Rimo-katolici ispoljavaju fundamentalizam kao odgovor na visoko radikalni i devijantni konzervativizam. Rimo-katolički fundamentalisti, za razliku od protestantskih, povezuju neuspeh savremene kulture sa opadanjem razuma i pobedom iracionalizma, a ne sa gubljenjem vere. Fundamentalistički nagoni kod ortodoksnih Jevreja, pripadnika reda Haredi, povezani su sa ispravnim ritualima i osuđivanjem savremene kulture. Kako tvrde Marty i Appleby u svojoj knjizi "Fundamentalisms Observed" (1994), ti nagoni su različiti u odnosu na zioniste, pripadnike grupe Guš Emunim, koji teže da primene verske zakone na celoj teritoriji Izraela, u vidu političke religije.

Može se zaključiti da „religijski fundamentalizam“ označava tip stavova koji se može naći u različitim religijama, a posebno izraz označava paradigmu koja omogućava da se mentalitet pomeri od relativno bezopasnog do verski motivisanog i fanatičnog uplitanja u agresivno nametanje volje, čak i nasilničke aktivnosti. Razumevanje strukture, logike i implementacija ove paradigme je od vitalne važnosti za stvaranje smislenih mera za borbu protiv verski motivisanog terorizma. Fundamentalizam teži da neki trenutak, ili neke tekstove iz prošlosti posmatra kao savršenu uporednu tačku u odnosu na koju treba vršiti dalja merenja. Za taj trenutak ili tekstove se veruje da odražavaju temelje religije i oni u odnosu na njih određuju svoje postojanje. Fundamentalisti osećaju strah od promene ili gubitka onoga što im služi kao određenje sopstvenog sveta, odnosno od gubljenja sopstvenog identiteta. Religijski fundamentalizam može ukazivati na postojanje uskog, strogog i ograničenog skupa doktrina, koji u velikoj meri utiče na društveni život. Može označavati perspektive koje izazivaju opravdanje društveno-političkog uređenja i akcije za postizanje željenih ciljeva.

Međutim, fundamentalizam ne koristi nasilje u ostvarivanju svojih ciljeva. Tek kada to počne da čini, on prerasta u ekstremizam. Ekstremizam je izraz kojim se označavaju dela i ideologije koje izlaze iz društveno prihvatljivih okvira. Zagovornici religijskog ekstremizma smatraju da je život u međunarodnoj zajednici igra sa nultim ishodom, a jedini prihvatljivi rezultat je transformacija svih ostalih

vrednosti u njihove sopstvene (Beres, 2007/2008: 715). Pri tome, dozvoljena su sva moguća sredstva, pa i ekstremno nasilje i terorizam.

Ukratko, fundamentalizam se može razumeti kao nešto što je „protivno“. Često se koristi u pežorativnom značenju, da bi se označilo da neko ima „zatvoren“ um u odnosu na neko određeno pitanje. Ključna razlika današnjih oblika fundamentalizma u odnosu na primere iz istorije leži u sveprisutnom kontekstu globalizacije. Umesto lokalnog i regionalnog nivoa, tehnologija i mentalitet globalizovanog sveta dozvoljavaju veću internacionalizaciju ideologija i aktivnosti fundamentalističkog pokreta, nego ikada do sada. Time se stvaraju uslovi za nastanak ekstremizma, koji koristi nasilje za ostvarivanje svojih ciljeva i na globalnom nivou.

II UZROCI „RELIGIJSKOG“ TERORIZMA

Poreklo termina „terorizam“ je u latinskom: *terror*, preuzet u francuskom jeziku: *terrorisme*, *terroriser*, u značenju sredstva zastrašivanja, nasilja, do uništavanja vrednosti i ljudskih života. Istorijski se obično vezuje za jakobinsku diktaturu, kao i za Oktobarsku revoluciju u Rusiji („crveni“ i „beli teror“). Postoji srodnost terorizma i ekstremizma (nacionalistički, levičarski, konfesionalni i dr.). Po nekim osobenostima, neustrašivosti i samoubilačkom žrtvovanju aktera, sličan je japanskim »kamikazama«. Savremeni/globalni terorizam karakteriše teritorijalno širenje, obuhvatajući čitave svetske regione, potom njegovo umnožavanje i pojačavanje intenziteta terorističkih akata (Ranković, 2004: 313).

Dokoro su navođene dve glavne vrste terorizma: ekstremno separatistički i državni. Prvi je odavno na evropskoj sceni (baskijski, korzikanski, albanski i dr.), iznimno i u SAD-u („Teksas Republika“, „Beli nacionalisti“ i dr.). „Državni terorizam“ je takođe poznat odranije (nacistički, staljinistički). Talasi globalizacije su doneli „međunarodni virus terorizma“ ili „globalni terorizam“. Jedna varijanta ovog terorizma je u krilu islamskog fundamentalizma sa aspiracijom stvaranja „svetske islamske zajednice“; taj terorizam je ilegalan, utopistički, izrazito verski i osvetnički, pa otuda nosi uobičajeni naziv „verski terorizam“ (Ranković, 2004: 314).

Dragan Simeunović u svojoj knjizi "Terorizam, opšti deo" (2009) navodi da savremeni terorizam obuhvata ideološki motivisan terorizam, etnoseparatistički terorizam i verski fundiran terorizam. Verski fundiran terorizam deli na terorizam verskih sekti i terorizam fundiran na interpretacijama velikih religija (Simeunović, 2009: 196).

Verski ekstremisti, kako navodi Mark Juergensmeyer u svojoj knjizi "Terror in the Mind of God" (2000), imaju sledeće karakteristike (Nepstad, 2004: 298):

- 1) trenutno stanje religije doživljavaju kao oslabljenu verziju autentične vere. Oni su poklonici vere koja je zahtevnija i traži žrtvu;
- 2) odbijaju kompromis sa sekularnim institucijama, kritikujući „slabe“ religije zbog konformističkog odnosa prema vladajućem trendu u kulturi. Tako

radikalni islamisti pozivaju na jači otpor zapadnjačkom uticaju, jevrejski doseljenici osuđuju izraelske političare koji su spremni da pregovaraju oko okupiranih teritorija, pojedini hrišćani se otvoreno i nasiljem protive dozvoljenom abortusu. Ovakvo protivljenje zakonima doživljavaju kao opravdano, obzirom da se građanske odgovornosti smatraju drugorazrednim u odnosu na religiju i sa njom povezane obaveze;

3) religijski ekstremisti odbacuju podelu na privatno i javno, gde se vera smatra za nešto privatno, što treba da bude izvan politike. Neki od njih se čak nadaju da će doprineti uništavanju sekularne države, što bi dovelo do konačnog zavođenja teokratije.

Isti ovi atributi mogu se pripisati vernicima koji žele da zaustave političko nasilje. Tako postoji pokret US Catholic Left koji se protivi „mekom“ hrišćanstvu, jer se miri sa širenjem američkog militarizma. Ova grupa radikalnim potezima pokušava da utiče na održavanje mira, na primer tako što vrši sabotaže u industrijskim postrojenjima za proizvodnju oružja za masovno uništenje. Oni koji učestvuju u ovakvim delima podležu strogim zatvorskim kaznama, ali ih to ne odvraća, budući da su ubeđeni da prava vera vodi istim posledicama koje su imali Hrist i njegovi apostoli, a to su zatvor i smrt. Slično, Kvekeri imaju dugu tradiciju nemirenja sa svetovnim institucijama kao što je vlada. Oni su se suprotstavili regrutovanju i služenju vojnog roka (što su prihvatile mnoge religijske grupe) i osudili ropstvo. Kvekeri su se aktivno uključili u tajne kanale za pomoć odbeglim robovima i ometali goniče robova posle usvajanja zakonskog akta o vraćanju robova. Možda najpoznatiji religijski mirotvorac, Mahatma Gandhi, odbacio je potpuno odvajanje privatnog od javnog, tvrdeći da ne bi mogao da vodi religiozni život ukoliko se ne bi identifikovao sa ostatkom čovečanstva, a da to ne bi mogao bez učestvovanja u politici. On je smatrao da se religiozni, socijalni, ekonomski i politički rad jednog čoveka ne mogu podeliti na potpuno nezavisne celine.

Kada se uzmu u obzir navedene tri osobine kao obeležja religijskih ekstremista, ali i mirotvoraca, postavlja se pitanje: zašto je religija nekada razdorna i destruktivna, a nekada moćna sila u stvaranju mira? Pored etičkih pitanja vezanih za upotrebu sile, postoji nekoliko faktora koji odvajaju miroljubive religiozne pokrete od onih nasilnih. Nepstad (2004) ukazuje na neke od ovih faktora putem uporednog prikaza filosofija i postupaka nekoliko istaknutih verskih mirotvoraca koji pripadaju različitim religijama: Gandhi (Hinduizam), Danijel Berigan (Rimokatolička crkva), Martin Luter King (Protestantizam), Tik Not Han (Budizam). U svom radu ona ukazuje na razlike u stavovima i religijskim opredeljenjima ovih verskih grupa. Ukazujući na razlike između nasilnih i nenasilnih verskih aktivista, ona posebno naglašava sledeće karakteristike:

- stavovi u vezi prirode dobra i zla,
- stavovi u odnosu na prirodu istine i
- stavovi u odnosu na religiju.

STAVOVI U VEZI PRIRODE DOBRA I ZLA

Religijski ekstremisti nedvosmisleno vide sebe kao pravednike, a svoje neprijatelje kao zle. Religiozne, kao i svetovne grupe teže da vide neprijatelja kao zlo protiv kojeg se treba boriti, jer se tako dobija prilika za sticanje statusa heroja koji se hrabro suprotstavlja zlu. Time se stiče priznanje i smisao egzistencije. Neprijatelj tako deluje kao sredstvo za društveno čišćenje, pri tome se sopstvena negativna svojstva grupe prebacuju na drugu grupu, čime se sami pročišćavaju.

Kada se religija umeša u proces stvaranja neprijatelja, to može dovesti do jačeg konflikta. Ukoliko ljudi veruju da su predstavnici božanske promisli, mogu biti manje spremni na saradnju, s obzirom da pobožnost ne može ugroziti volju Boga. Štaviše, borbe na Zemlji mogu zadobiti kosmički značaj, budući da predstavljaju borbu dobra i zla. Ovakav pogled na svet često dovodi do rigidnih i nepropusnih barijera i podela među grupama. Zlo više nije pojedinačna karakteristika, već se odnosi na celu grupu za koju se smatra da je nesposobna za promenu. U takvim situacijama, kako tvrdi Juergensmeyer (2000), nije moguće transformisati satanističkog neprijatelja, već se on jednostavno mora uništiti. Jedini način da se uništi zlo, prema tome, jeste da se ono opovrgne, čime su za dostizanje tog cilja, moralno opravdana sva moguća sredstva.

Kada je reč o shvatanju miroljubivih vernika, linija između dobra i zla se nalazi u svakom pojedincu, a ne između grupa. Priznajući da smo svi sposobni za zlodela uklanjamo osnovu za sopstveno moralno uzdizanje, što umanjuje mogućnost osuđivanja drugih zbog slabosti koja je svojstvena svim ljudima.

STAVOVI U ODNOSU NA PRIRODU ISTINE

Druga razlika između nenasilnih i nasilnih vernika odnosi se na shvatanje istine. Religijski ekstremisti smatraju da postoji samo jedna, jedinstvena istina koja je bezvremena i nepromenljiva. Zaštita te istine je od prevashodne važnosti i zato ideje imaju prednost u odnosu na ljude. Ovakvo razmišljanje može biti jako opasno i vodi u dogmatizam, pa čak i spremnost da se ubije u ime istine. Religiozni principi miroljubivih vernika ohrabruju upravo suprotno, odnosno nevezivanje za ideje. Osnovni uzroci zla leže u ideologijama, obožavanju teologije ili pojedinih doktrina, u verovanju da su znanja koja posedujemo nepromenljiva i apsolutno istinita, kao i u prisiljavanju drugih da usvoje naše mišljenje. Mnogi miroljubivi vernici težili su da dovedu do političkih promena u svojoj zemlji. Razlika između njih i terorista je u tome što su bili spremni da umru za svoje ciljeve, ali ne da zbog njih ubiju.

STAVOVI U ODNOSU NA RELIGIJU

Miroljubivi vernici i ekstremisti razmišljaju i o religiji na drugačiji način. Religijski ekstremisti smatraju da je vera sama sebi cilj, odnosno oni se ne bore da bi uništili zlo na Zemlji, već da bi uveli eru u kojoj će njihova vera dominirati. To

za neke može predstavljati teokratiju, dok drugi veruju da će nastupiti apokalipsa koja će kulminirati duhovnom transformacijom sveta. Budući da je religija krajnji cilj, ljudska žrtva je dopuštena da bi se postavilo i očuvalo društveno uporište religije.

Za miroljubive vernike, religija predstavlja sredstvo za ostvarivanje cilja, prvenstveno posvećenja, istine ili duhovnog ispunjenja. Religiozni principi i običaji predstavljaju metod osmišljen da vodi pojedince ka njihovom odredištu. Učenje predstavlja samo putokaz kojim treba ići, ali ne i sam cilj do kojeg treba doći. Dakle, za miroljubive vernike, cilj je duhovno prosvetljenje i istina i to ne samo za pojedince, već za društvo u celini. Oni se ne smeju mešati sa religijskim ekstremistima koji teže da uspostave religioznu vladu ili kulturu. Njihovo učenje treba tumačiti kao želju da se integrišu religijom inspirisani principi pravde i poštovanja svih ljudi u celokupno društvo.

Iako se priroda religijskog ekstremizma fundamentalno razlikuje od dela političkog nasilja, još uvek nisu dobijeni sistematični podaci o tome da li i na koji način različito organizovane državne uprave utiču na taktičke izbore verskih aktivista. Može se pretpostaviti da su ključni istorijski događaji i pomaci u ekonomiji uticali na porast religijskog nasilja na globalnom nivou. Potrebno je doći do sličnih podataka vezanih za načine na koje promene u životnoj sredini utiču na stvaranje verski orijentisanih miroljubivih pokreta. Društvena organizacija unutar verskih grupa zaslužuje pažnju po pitanju: da li hijerarhija verskih grupa ohrabruje moralni dualizam i dogmatske poglede na istinu, ređe ili češće nego što je to slučaj sa decentralizovanim grupama koje određuju i implementiraju doktrinu na lokalnom nivou?

III RELIGIJSKI FUNDAMENTALIZAM KAO PARADIGMA TERORIZMA

Terorizam sve više zahvata tzv. nerazvijene zemlje. Ta okolnost može da bude polazište za sve dalje, sociološke i druge analize ove svetske pojave. Jedna osobenost je u verskom faktoru, jer je religija u tim zemljama srasla sa etnicitetom, pri čemu verski postulati uključuju i neke socijalno-političke i ideološke implantate, kao u sloganu „prečišćavanje sveta“. U Rusiji, zapravo u Kirgistanu, deluje pokret „vahabizma“ i pokret Hizb at Tahrir sa sloganom: sloboda, pravda, obnova kalifata (kao zamena za politički despotizam kompromitovanog socijalističkog poretka). Deo ove ideološke racionalizacije zastupljen je i u Rimo-katoličanstvu, religiji koja takođe pretenduje na svetski primat (zato i toleriše aktuelni zapadni ekspanzionizam). Pri tome, svaka strana ima svoje argumente i kontra-argumente (Ranković, 2004 : 324).

Ne ulazeći u problematiku njegovog definisanja, terorizam možemo shvatiti kao čin nasilja protiv simbola moći države da bi se ukazalo na slabost i neprijatelja i mobilisala potencijalna izborna jedinica. Fundamentalistički terorizam koristi ove akte nasilja kao deo kosmičkog rata.

Treba napomenuti da cilj terorizma nije da ugrozi suverenitet države, već simbole njene moći. Meta religijskog fundamentalizma je odvajanje politike od religije. Sekularna nacionalna država predstavlja primarnu metu fundamentalizma. Uzrok savremenog fundamentalizma nije nužno kulturna fragmentacija, već pre tumačenje te fragmentacije kao znaka propadanja. Kulturna fragmentacija, odnosno različiti pogledi na društvo i različita shvatanja šta je to „dobro društvo“, predstavlja normu savremenog društva. Odnosno, pojedinac može odabrati da gleda na društvo iz različitih perspektiva, ekonomske, političke, zdravstvene i sl., i da svaki put vidi drugačije društvo. Fragmentirani pogledi i fragmentirani identiteti su norma savremenog društva.

Postoje različiti načini za prevazilaženje te fragmentacije. Jedan od načina jeste da se ona prizna, pa čak i veliča, kao što to rade kulturni pluralizam ili postmodernizam. S druge strane, traga se za tumačenjima koja daju smisao društvu kao celini. Ovo se naziva ujedinjujućom interpretacijom, a fundamentalizam može biti jedna varijanta tog stava. Sve ujedinjujuće semantike su stavovi koji se rađaju u društvu, proizlaze iz određenih društvenih sistema, bilo da je to politika, religija ili društveni pokret. Ipak, sva društva, pa čak i društvene grupe unutar njih, ne prihvataju na isti način ujedinjujuće stavove. Razlika koja označava stepen otpora ujedinjujućem stavu i namerama da se društvo promeni, koji bi se javio u društvu, ukazuje na razliku između centra i periferije društva. Ona označava visoko nasuprot niskom prihvatanju ujedinjujuće semantike u društvu kroz spektar diferenciranih društvenih sistema. Ujedinjujuća semantika u centru ima veće prihvatanje, dozvoljeni su paradoksi i kontradiktornosti, malo je isključivanja onih koji se ne slažu. Periferni segmenti društva karakterišu se iskustvom koje se opire ujedinjujućim semantikama. Politički islam u zemljama u razvoju odbacuje se od strane sekularnih elita. Ovi režimi teže da isključe islamističke grupe iz političke stvarnosti, želeći da odvoje religiju i politiku. Često su ovi režimi rigidni i opiru se demokratskoj vladi. Drugačiji tip ujedinjujućeg pogleda na svet je onaj koji uključuje opiranje promenama i razlikama. Fundamentalizam spada u ovaj tip. Ujedinjujuća semantika, koja se pozicionira u pogledu na druge konkurentne ujedinjujuće stavove, može se nazvati modernizujućom ujedinjujućom semantikom. One semantike koje su orijentisane ka unutra, sa malo osvrtu na konkurentne semantike mogle bi se nazvati tradicionalnim. Fundamentalistički ujedinjujući stavovi teže institucionalnom odvajanju politike i religije u savremenom društvu. Religija je posebno osetljivo pitanje u državama koje su u procesu ustanovljavanja i održavanja sekularne teritorijalne nacionalne države, nasuprot procesu jake masovne religioznosti i vitalnim lobijima religioznih elita koje se bore za odlučujuću ulogu religije u politici. Težnja za izgradnjom nacionalne države povećala je kritike ustanovljenih verskih autoriteta. Oni se suprotstavljaju upotrebi vere za postizanje sekularnih ciljeva, pri čemu koriste različita sredstva od reforme do revolucije. Kada ni revolucija ni reforma ne izgledaju moguće, terorizam je opcija koja predstavlja poslednje utočište.

Fundamentalisti naglašavaju oštru razliku između politike i religije, što doprinosi dogmatskoj interpretaciji svetih spisa i produbljivanju manihejskih vizija sveta, verovanju u kosmičku zaveru protiv zagovornika „istinske vere“. Takav stav omogućuje da se stvori ideja „svetog rata“ koji se mora voditi protiv sila zla. Kada se razlike u stavovima shvate kao fundamentalne i međusobno isključive, konflikt se može tumačiti kao kosmički. To je rat između reda i haosa, dobra i zla, istine i laži. U takvom ratu opravdana je upotreba nasilja. Religija se koristi kao opravdanje za nasilje kada se borba vodi za odbranu osnovnog identiteta, kada je nezamislivo da se izgubi borba i kada se u borbi ne može pobediti. Religiozno podupiranje nasilja dovodi do toga da teroristička politika postane beskompromisna.

Prema Pratt-u (2006) fundamentalizam, kao okvir pojave koja se odnosi na više od jedne religije, i koji se može odnositi i na druge nereligiozne sfere ljudske posvećenosti i stavova, obeležava se sa najmanje dvanaest ključnih faktora. Način na koji se povezuje ovih dvanaest faktora mora biti pažljivo proučen, jer se u zavisnosti od toga fundamentalistički stavovi menjaju od kaprica do kritike, od atavizma do agresije. Faktori su svrstani u šest skupova uparenih karakteristika. Bitna je njihova određena sekvencionalna kombinacija, a ne sami izolovani faktori.

Skup I – Glavne pretpostavke

1) perspektivni apsolutizam i 2) potpuna nepogrešivost

Fundamentalistička perspektiva je ujedno i apsolutistička. Sve druge relevantne pojave objašnjavaju se i posmatraju u odnosu na nju. Fundamentalizam, kao mentalni sklop, u prvom redu je mentalitet koji odražava modernistički projekat zakona: samo je jedna istina, jedan autoritet, jedna autentična priča koja važi za sve, jedan ispravan način postojanja. Naravno, fundamentalisti smatraju da je ta istina njihova istina. Samu sebe ova perspektiva smatra kao privilegovanu s obzirom na apsolutizam, jer uključuje superiornost znanja i istine. Apsolutizam je odlika fundamentalizma, ali sam po sebi ne predstavlja znak potencijalnog terora. U vezi sa apsolutizmom jeste stav da osnovni spis, bilo da je u pitanju politički manifest ili sveto pismo, treba da se čita kao saopštenje neposredne istine ili vrednosti, kao i da je nepogrešiv. Tvrdnja o nepogrešivosti spisa, odnosno čitanje spisa kao da je automatski primenjiv i da obezbeđuje neposredni pristup konačnoj ili božanskoj istini, zapravo dovodi do implicitne tvrdnje da postoji samo jedno dozvoljeno tumačenje: ono koje su postavili sami fundamentalisti. Naravno da fundamentalističko tumačenje predstavlja samo jednu od opcija, ali iz njihove perspektive drugačija shvatanja se proglašavaju lažnim i jeretičkim.

Što se tiče religije, ova dva povezana faktora obuhvataju osnovne ili glavne pretpostavke religijskog fundamentalizma koji može predstavljati samo nešto više od jednog shvatanja i ispoljavanja vere. Vrlo često svetovni ljudi, agnosticici ili religiozni liberali na Zapadu, ove faktore uzimaju kao samu suštinu fundamentalizma. Ali, to nije njegovo jedino obeležje.

Skup II – Poreklo autoriteta

3) neoborivost pretpostavke i 4) usko narativno tumačenje

Zasnivajući se direktno na prethodnom skupu, treći i četvrti faktor zajedno čine osnovu autoriteta koji zahteva fundamentalizam. Prvenstveno pretpostavka da je izvor autoriteta, najčešće pisani, nedvosmislen, pa prema tome nameće se i samo njegovo tumačenje. Ovo se nekada shvata kao vid „doslovnosti“, ali za fundamentaliste ključno je da je autoritet samog spisa takav da ne zahteva posredno prevođenje. Sam tekst obezbeđuje jasno izraženu istinu, bilo da se radi o apstraktnoj univerzaliji ili o pragmatičnoj artikulaciji vrednosti i stavova za koje se zalažu fundamentalisti. Ovo obezbeđuje autoritet koji podržava prethodne pretpostavke potpune nepogrešivosti.

Paradoksalno, svako „bukvalno“ čitanje, ili čitanje teksta bez dodatnog tumačenja, samo po sebi predstavlja oblik interpretacije, posebno fundamentalističke. Često se pretpostavlja da se „direktnim“ čitanjem teksta može izbeći nejasno tumačenje. Tako da ne postoji potreba da se primeni bilo koja vrsta kritike ili kontrole teksta. Smisao se jednostavno može pročitati, tekst je jasan po kompoziciji, poruka koja se prenosi je neoboriva. Fundamentalisti smatraju da značenje i istina mogu da se čitaju bez upoređivanja sa značenjem simbola koji obezbeđuju ključ razumevanja. Svako čitanje Svetog Pisma zahteva unapred dat okvir za razumevanje prirode teksta i značenja ključnih izraza i primenjenih koncepata.

Sa pretpostavkom neoborivosti povezan je faktor uskog narativnog tumačenja. Svi religiozni ljudi žive, u manjem ili većem stepenu, u određenoj religioznoj priči. Životni stilovi, stanovišta, različiti okviri razumevanja koji pojedincu daju religiozni smisao postojanja, često se ne mogu svesti na obrasce, modele, vrednosti i slično, koji su dati u okviru religiozne priče, bilo da su u pitanju spisi ili istorijski podaci, a onda izdvojiti iz intelektualne racionalizacije dogme ili doktrine. Kada je narativna osnova široka, religiozni život koji u njoj obitava takođe odražava širinu. Međutim, kada je narativna osnova uska, sam religiozni život postaje ograničen. U slučaju fundamentalizma, postoji odlučujući faktor koji se odnosi na usko tumačenje religiozne priče. Zapravo, vrlo često usko tumačenje odvaja fundamentaliste od šire religiozne tradicije i zajednice, koji bi se inače smatrali konzervativnim.

Skup III – Kontekstualni okvir

5) ideološka isključivost i 6) uključivanje politike

Budući da postoji samo jedno dozvoljeno tumačenje spisa, ideološki stav koji se na njemu zasniva ili koji se u njemu iskazuje je neizbežno isključiv. Ni jedan drugi ideološki stav nije prihvatljiv. Ova perspektiva isključuje bilo šta što se u odnosu na nju smatra „liberalnim“, koji dozvoljava, na primer, ograničenja, proizvoljnost, otvorenost ili promenu. Religijski fundamentalizam isključuje verski liberalizam. Slično, sekularni fundamentalizam često isključuje samu religiju na

istim osnovama. Ideološka isključivost deluje u mnogim smerovima. Zajedno sa isključivošću, postoji jedan oblik uključivosti, i to političke. Ovo se odnosi na sklonost ka uključivanju svih onih koji se uklapaju u okvir shvatanja i stavova fundamentalista, imajući u vidu politike i delovanje društvenih organizacija. Ovo može izgledati bezopasno, posebno kada se fundamentalisti nalaze u manjinskom položaju u odnosu na šire društvo u kome žive, ili kada takvo inkluzivno stanovište nalazi neškodljivu podršku u okviru normativne ili pravoverne religijske tradicije. Međutim, za fundamentaliste, uključivanje politike predstavlja osnovni element koji utiče da se postane aktivista, odnosno da se deluje u skladu sa politikom, bilo prikriveno ili otvoreno. Dakle, isključivanje svih drugih ideoloških opcija podrazumeva uključivanje društva u smislu izgrađivanja političkih ideja. Tako, na primer, oživljavanje islamističke perspektive zahteva ne samo da se svi Muslimani pridržavaju islamskih propisa, već i to da se svi članovi određenog društva trebaju pokoravati islamskom Zakonu. Pri tome se podrazumeva da svi treba da mu se automatski pokore, milom ili silom.

Skup IV – Implicitna verifikacija

7) narativna korelacija i 8) retoričko dokazivanje

Kada su odobrene glavne pretpostavke, ustanovljeni izvori autoriteta i naznačen kontekstualni okvir, fundamentalistički stav počinje da prestaje da bude samo varijanta konzervativnog ispoljavanja religioznih stavova i prerasta u namerno zalaganje za religiozne perspektive kao izraz autentične istine koja važi za sve. Ovo dolazi zbog produbljivanja korelacije između religiozne priče i stvarnosti određene verske zajednice. Bilo koja fenomenologija religije biće sposobna da artikuliše nešto od takvih mera narativne korelacije kao inače sasvim normalnu karakteristiku same religije. Normativno govoreći, religija će ponuditi određeni stepen korelacije između svoje priče i „stvarnog sveta“ u kom žive sledbenici te religije, inače bi se religija svela na prosto i očigledno bajkovito pripovedanje u odnosu na „stvaran svet“, ili bi se odvojila od njega. Međutim, može se uočiti razlika između šire religijske tradicije čija je narativna korelacija relativno slaba, fleksibilna ili, u najmanju ruku, provizorna, i fundamentalista kod kojih je korelacija višestruko jača. Ovaj faktor se pojačava elementima apsolutizma i zatvorenosti. Za fundamentaliste, korelacija dovodi do nedvosmislenih rezultata – Amerika je Veliki Sotona, ontološki, na primer – dok se za ostale kritičare Zapada, Amerika može proglasiti ili osuditi kao satanistička na jedan opštiji način. Razlika je jedan od pretpostavljenih stepeni korelacije između religiozne priče i spoljašnje stvarnosti sveta u kojem fundamentalista živi.

U vezi sa narativnom korelacijom je retoričko dokazivanje. Ovde se izlaganja fundamentalista zaista mogu testirati. Naime, u artikulaciji narativne korelacije postoji velika verovatnoća da se zasnuje odgovarajuća intenzifikacija odobravajuće retorike koja određuje, odobrava i opravdava fundamentalističko stanovište u odnosu na osude i procene koje se iznose o spoljnjem svetu u smislu

narativne korelacije. Retorika će biti oštra i samopotvrđujuća, osude će biti jasne i odražavaće korelacioni i dokazujući faktor. Tako stanovište fundamentalista dovodi do implicitne verifikacije i postavljaju se uslovi za sledeći korak, naime, primenu vrednosti izvedenih iz fundamentalističke naracije.

Skup V – Primena vrednosti

9) negiranje drugačijeg i 10) afirmisanje sopstvene moći

Na ovom stadijumu razvoja fundamentalističke perspektive smisao samopotvrđivanja i samopouzdanja je takav da se vrednosti fundamentalizma aktivno i namerno primenjuju. Prvenstveno se misli na dve vrednosti: negaciju drugačijeg, odnosno različitosti i afirmisanje sopstvene nadmoći nad svim suparnicima, stvarnim i navodnim. Negacija drugačijeg je možda kritična u ovom spoju, jer se uslovi koje postavlja treći skup faktora sada pojavljuju kao faktori za umanjenje vrednosti i odbacivanje drugačijeg, bilo u smislu suparničke zajednice ili konkurentске alternative, ideološke ili neke druge. Takve alternative mogu biti demonizovane. Religiozno „drugačije“ se sa ovog stanovišta proglašava „satanističkim“, ili u najmanju ruku, ozbiljno i značajno obeležava kao neprijateljski raspoložen suparnik.

U procesu negiranja drugih, sopstvena ličnost se afirmiše kao nadmoćna. Sopstveni Bog se smatra boljim od tuđeg, sopstvena istina vlada nad tuđim neznanjem. Autentičnost sopstvene vere se suprotstavlja nemoćnoj obmani koju drugi prihvataju. Zakoni odražavaju božansku stvarnost direktno, što je beskonačno nadmoćnije od zakona koji se razvijaju iz običnih ljudskih ideja. Spasenje koje se nudi je stvarno u odnosu na proklamovane ideje drugih i tako dalje. Kako god da se izrazi ili kako mu se pristupa, biće dovoljno jasno da fundamentalisti primenjuju ključni skup vrednosti koji ima negativan stav prema drugima, i odgovarajuću sopstvenu nadmoć. U ovom trenutku postignuti su uslovi za konačan skup faktora – izražavanje eksplicitne opravdanosti, ne samo za gledišta, već i za akcije zasnovane na njima.

Skup VI – Eksplicitno opravdanje

11) odobravanje nametanja i 12) ozakonjen ekstremizam

Treba da bude jasno da kada jednom počnu da deluju navedeni faktori, mali je korak da se dođe do poslednja dva, koji označavaju izražavanje fundamentalizma u nekom obliku direktne društveno-političke akcije. Jedanaesti faktor ukazuje na nametanje fundamentalističkih stavova i politike kao odobrenih od strane višeg ili većeg autoriteta, bilo da je taj autoritet shvaćen kao božanstvo ili kao istorijska nužnost. Ovo shvatanje prevazilazi lokalne, pojedinačne, obično bukvalno shvaćene slobode svakodnevnog života, sa zahtevom da se usklade sa ideološkim zapovestima.

Odobrovanje nametanja fundamentalističkog programa dovodi do poslednjeg faktora: ozakonjenja ekstremističke akcije. Jednom kada se shvati smisao odobrenog nametanja sistematske akcije, olakšano je i ozakonjenje ekstremnog ponašanja da bi se postigli određeni rezultati. Japanske kamikaze i palestinski

bombaši samoubice su primer za delovanje fundamentalizma koji kulminira u ekstremističkim akcijama. Pokoravanje zapovestima fundamentalista je pitanje obaveznog nametanja. Alternativa za nevoljno pokoravanje je potpuno uništenje. Otuda su, prema mišljenju Talibana, budistički „idoli“ morali biti uništeni. Kako inače fundamentalisti mogu osigurati da nametanje koje je odobreno može biti delotvorno? Odobreno nametanje i ozakonjen ekstremizam su dve strana istog pitanja kada se radi o teroru i terorizmu. Za teroristu koji se bori za svoju veru, nasilje nije samo „sveti put“ za očišćenje i iskupljenje, već je to jedini put. To znači da cilj opravdava sredstva, jer je vera sama sebi cilj (Beres, 2007/2008 : 709).

ZAKLJUČAK

Imajući u vidu sve navedeno, jasno je da su uslovi primene nasilja u religiozne svrhe kompleksni, međupovezani i često dvosmisleni. Ipak, verski spisi nude dve predstave o Bogu. Jedna je ona koja izaziva poverenje i ljubav a druga pobuđuje strah i opreznost. U pitanju je ista slika ali čovek ponekad prvo vidi jednu, a ponekad samo jednu; ona druga je u pozadini i ne dominira. Međutim, istina ne zavisi samo od onoga koji je dešifruje već i od sebe same i njenog predstavljanja. Zapravo, reč je o dvojnosti istine, kao i svemu što ide u dihotomiji. Slika o Bogu znatno više nego bilo koji drugi aspekt religioznosti, utiče na razumevanje verskih poruka, načina spasenja i na formiranje stila života (Kuburić, 2007 : 43). Ukoliko dođe do krivljenja ove slike, dolazi do pogrešnog tumačenja religije, što u krajnjem slučaju vodi u ekstremizam. Kada je jednom ozakonjena i, od strane društvene zajednice prihvaćena, primena nasilja u religiozne svrhe, tada nastaju uslovi za religijski terorizam. Destruktivnost ovog fenomena je, na žalost, posredstvom procesa globalizacije sveprisutna i zastrašujuća. Danas je pažnja posebno usmerena na Islam, što ne znači da sutra pripadnici nekih drugih ekstremističkih grupa neće pribegavati istim sredstvima.

Razumevanje uzroka i procesa koji kulminiraju religijskim terorizmom od ključnog je značaja za sprečavanje, kako terorističkih akata, tako i svih ostalih oblika nasilja koji se vrše u verske svrhe. Jedan od načina za prevenciju jeste širenje svesti o pripadnicima drugih religija, njihovim stavovima i težnjama, upoznavanje sa principima međusobne tolerancije i poštovanja. Samo tako je moguće razvijati bezbednosnu kulturu i mirno rešavanje konflikata. Treba pokazati da smo svi stanovnici iste planete, da svako od nas ima pravo da veruje na svoj način i da niko ne sme ugrožavati tuđa uverenja. Kada se principi tolerancije usvoje u najširoj društvenoj zajednici, tada će se eliminisati i uslovi nastanka religijskog ekstremizma, što vodi mirnom suživotu svih ljudi bez obzira na rasu, pol i versku pripadnost.

LITERATURA

- Beres, Louis René (2007/2008). Religious Extremism and International Legal Norms: perfidy, preemption, and irrationality, *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 39, Issue 3, 709-730.
- Halfmann, Jost (2003). Fundamentalist terrorism – the assault on the symbols of secular power, Paper prepared for the lecture series “*Transatlantic Turbulence*”, Institute of European Studies, University of California, Berkeley.
- Kuburić, Zorica (2007): Slika o Bogu u stavovima opšte populacije na Balkanu, *Religija i tolerancija*, br. 12, str. 25-44.
- Laythe, Brian, Finkel, Deborah G., Bringle, Robert G., Kirkpatrick, Lee A. (2002). Religious Fundamentalism as a Predictor of Prejudice: A Two-Component Model, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Volume 41, Issue 4, 623-635.
- Marty, Martin E., Appleby, R. Scott (1994). *Fundamentalisms Observed*, Chicago: University of Chicago Press.
- Milošević, Milan (2005): *Obrana od terorizma*, Beograd: Svet knjige.
- Nepstad, Sharon (2004). Religion, Violence and Peacemaking, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 43:3, 297–301.
- Pavićević, Vuko (1988): *Sociologija religije*, Beograd: BIGZ.
- Pratt, Douglas (2006). Terrorism and Religious Fundamentalism: Prospects for a Predictive Paradigm, *Marburg Journal of Religion*, Volume 11, No. 1, 56-71.
- Ranković, Miodrag (2004): Savremeni/globalni terorizam: sociološki pristup, *Sociologija*, Vol. XLVI N° 4, str. 313-326.
- Simeunović, Dragan (2009): *Terorizam, opšti deo*, Beograd: Pravni fakultet u Beogradu.

Kristina Radojević
Belgrade

RELIGION AND TERRORISM

Abstract

This paper gives an overview of relationship between religion and terrorism, relations between religious fundamentalism and extremism, intolerance and terrorism. Basic characteristics of the religious fundamentalism, terrorism and religious terrorist acts are given. Also, the difference between peacemaking believers and those who are prone to violence is mentioned. It is explained why and how those differences are made. Main questions that are the subject of this essay are: How religion can provoke violence? Why and under which circumstances religious fundamentalism leads to terrorism? The increase of totalitarian pretensions of fundamentalist ideologies, within any religion, together with the use of global communications, transport and modern technology, indicates that the issue of religious fundamentalism deserves more attention. Although the fundamentalism isn't new, nor limited to one culture, global communication and recent political events showed that there are different kinds of Christianity and Islam. That means that within certain religions there are fragmentations which can lead to catastrophic consequences. Having in mind that relations among fundamentalism, extremism and terrorism are usually observed, commonly in regard to the Islamic fundamentalism, there is a need to design a model which could be used for predictions, in the sense of political activities which would be used as counter terrorism acts. This paper represents a small step towards that goal.

Key words: religion, religious fundamentalism, extremism, terrorism, religious terrorism.